

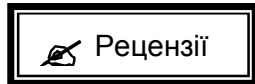
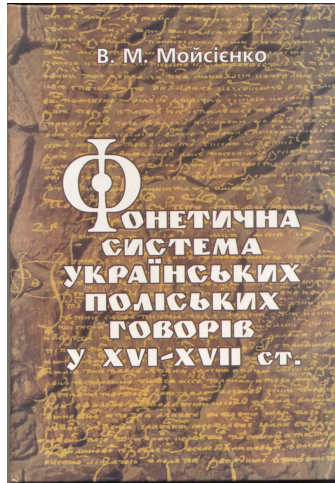
Лев ПОЛЮГА

ВАЖЛИВА СТУДІЯ З ПОЛІСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ

В.М. Мойсієнко «Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст.» – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2006. – 446с.

Висвітлення фонетичної системи мови належить до особливо складних. І тим не менше українська лінгвістика може похвалитися, що над цією проблемою працювали такі визначні представники названої ділянки знань, як К.Михальчук, П.Житецький, В.Науменко, О.Синявський, П.Коструба, М.Наконечний, Ю.Шевельов, Н.Тоцька, знавець діалектних фонологічних систем та історичної фонетики української мови А.Залеський та ін. До цього грона українських лінгвістів належить і Віктор Мойсієнко, який, опублікувавши монографію «Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст.», заявив про себе, як сумлінний вчений. Його заслуга полягає ще в тому, що він приєднався до когорти дослідників, які опрацьовували явища системи історичної фонетики. Підготовлена монографія саме цим особливо цінна та актуальна.

У багатогранному процесі розбудови практичного та духовного життя незалежної Української Держави одне із найвагоміших місць займає пізнання історичних глибин української мови, складовим елементом якої є вивчення фонетики. Ось чому автор поставив собі за мету, яку вирішити на цьому етапі є дуже важливо: на основі аналізу фонетичних особливостей пам'яток давніх часів відтворити лінгвальні межі північного наріччя української мови, а також виявити взаємовпливи поліського літературно-писемного узусу та інших територіально-мовних утворень. Недарма він свій аналіз скомпонував у двох частинах, щоб таким чином перш за все вичерпно розкрити в них весь комплекс проблем, які стосуються досліджуваного краю – етнічних, географічно-територіальних та мовних, зокрема фонетичних, і, крім того, проаналізувати поліський мовний простір у діахронії.

Здобутком монографії є і те, що В.Мойсієнко на основі 112 пам'яток, тексти яких розміщені на 2421 сторінці, по-перше, системно опрацював фонетичні особливості української мови XVI – XVII ст. на основі північноукраїнського наріччя, по-друге, установив у зазначеному періоді особливості польського вокалізму та консонантизму, по-третє, розробив для цього спеціальну методику фронтального та наскрізного аналізу пам'яток різноманітних жанрів і стилів, по-четверте, окреслив межі північноукраїнського наріччя, а, по-п'яте, виявив вплив на польський літературно-писемний узус інших лінгвосистем.

Потреба такої роботи продиктована бажанням вперше у формі монографічної студії з'ясувати проблеми генези північноукраїнського наріччя з якнайповнішим залученням матеріалів писемних пам'яток та сучасної діалектології, що є важливим не лише для української, а й для білоруської лінгвістик та всієї славістики. Накопичений матеріал на основі опублікованих наукових джерел, рукописів з архівних та рукописних сховищ (джерел у списку разом з бібліографією близько 800 найменувань, окремі назви праць ідуть під одним номером з позначкою) дав дослідникові змогу здійснити чіткий системний аналіз. Такому висвітленню сприяє і вдала композиція роботи у двох розділах з їх багатим матеріальним наповненням.

Перед автором стояло важке завдання – вивчити мову тієї частини України, територія і народ якої як цілість належали до чотирьох держав. У першому розділі «Полісся як об'єкт наукових студій» дослідник на основі ґрунтовно опрацьованої славістичної літератури, у першу чергу української, білоруської та польської, вказує на відомості про цю частину українського краю (с. 9 – 12). Тут він з'ясовує, яку територію охоплює топонім Полісся (с. 13 – 15), окреслює його територію на основі лінгвальних фактів (с. 15 – 17), етнічну приналежність та етнічну свідомість поліщуків (с. 17 – 19). В.Мойсієнко за Н.Толстим стверджує, що навіть поява діалектологічних атласів білоруської та української мов не виявили вичерпної картини українсько-білоруського пограниччя (с. 22). Усвідомлення усіх цих фактів дало дослідникові підстави виділити фонетичні, морфологічні та словотвірні ізоглоси (с. 23) польського говору і зробити висновок: «системне вивчення північноукраїнського наріччя із якнайширшим залученням матеріалів писемних пам'яток та сучасної діалектології на сьогодні важливе і актуальне» (с. 12).

Глибоку обізнаність тонкощів теми спостерігаємо в основному розділі монографії, де описано польський мовний простір у діахронії. У цьому розділі є кілька тематично зближених блоків, у кожному з яких розв'язуються чи уточнюються вже наявні погляди в мовознавстві. До першого з таких блоків належать питання теоретичного плану, а саме: про опрацювання текстів середньоукраїнської доби (с. 34 – 36), про джерела та принципи

відбору пам'яток для дослідження (с. 36 – 40), про реконструкції давніх територіально-мовних утворень (с. 40 – 43), і особливо варті уваги роздуми про літературні мови та живу мову Полісся і мову пам'яток (с. 43 – 68). Усі ці теми виходять дещо за межі реалізації завдань роботи, хоча самі по собі дуже цінні і важливі для вивчення писемності обраного періоду. З деякими з них можна сперечатися, але доцільно погодитися з автором в одному – вивчаючи пам'ятки, не слід давати перевагу одному із принципів. «Надання переваг, – пише В.Мойсієнко, – чи то фактам пам'яток, чи лінгвогеографії незмінно веде до хибних висновків... Проблему слід розв'язувати комплексно, оскільки повноту знань про мову – її сучасний стан та історичну долю – забезпечує лише вивчення мови в трьох вимірах: внутрішньої будови (структури), змін у часі й варіативності в мовному просторі» (с. 41 – 42).

Окремі блоки в дослідженні В.Мойсієнка подані під час характеристики особливостей вокалізму (с.80 – 270) (реалізація давнього *ě – (с. 80 – 154), вияви давніх *o та *e в новозакритих складах, після шиплячих та *й*, перехід початкового *je* в *o* – (с. 154 – 202), континуанти давнього *e – (с. 207 – 229), відображення давніх *i та *y – (с. 229 – 258), написання слів із графемами *ь*, *ѣ* – (с. 258 – 260) та ін.) та особливостей консонантизму (с. 215 – 300) (відображення твердості/м'якості приголосних (с. 271 – 311), різні випадки асиміляції, дисиміляції, спрощення в групах приголосних (с. 318 – 327), перехід *л > в* – (с. 328), явища подвоєння, протези, епентези – (с. 329 – 332) та ін.) пам'яток північноукраїнського ареалу XVI – XVII ст. Аналізуючи явища вокалізму та консонантизму, дослідник прослідкував і ті випадки розвитку фонетичних явищ, які появилися із відображенням на письмі та занепадом зредукованих (с. 258 – 260 і с. 332 – 333).

Характерним для праці є те, що автор вишукує властиво поліські риси. Наприклад, на основі досліджень він встановив, що поліська рефлексія *ę залежала від наголошеності і відбулася раніше досліджуваного періоду, а в мовленні поліщуків якість ятевого рефлексу безпосередньо залежала від наголосу. Що ж до дифтонгічного характеру поліських рефлексів *ě, то очевидні дифтонги виразніше виявлені в східнополіських та підляських говірках, а не у всьому поліському мовному просторі. Такі цікаві зауваження маємо і при інших спостереженнях. Увесь той спектр досліджень вказує на незвичайну працювитість дослідника, його ерудицію та начитаність. Кожне твердження у роботі проілюстроване достатньою кількістю достовірних прикладів, поданих послідовно, пам'ятка за пам'яткою, не раз зі статистичними даними, часто зіставляється з думками інших вчених і, як правило, ілюстроване фахово з лінгвогеографічного погляду виконаними картами. В.Мойсієнко не жаліє ні праці, ні зусиль, щоб їх присвятити

детальному розборві всіх складових частин, бере до уваги різні тексти з різних територій та часів, слово за словом зіставляє їх, покликає на допомогу дотеперішні знання про ці факти, щоб дійти до найдостовірніших висновків. У кожному випадку він докладно використовує відповідну літературу, критично зводить це до купи, зіставляє з нею свої висновки і доповнює їх власними матеріалами. До такого типу узагальнень і підсумків належать спостереження над впливом на поліський мовний континуум інших лінгвосистем у XVI – XVII ст. (с. 335–345). Ми поділяємо погляд дисертанта про два різновиди «руської» мови, і стосовно впливу польської мови, і про впливи московської, про які автор пише: «Справді реальний вплив російської мови розпочинається від кінця XVII ст. й особливо набуває розмаху у XVIII ст., коли вкорінюється в українське суспільство ...не «українська», а «малоросійська» ідея: пристосувати Україну до Московії... До середини XVII ст. ми не можемо відзначити жодної московської риси, яка відбилася б у тогочасній українській літературно-писемній мові» (с. 337). Цей висновок з погляду сучасної української реальності звучить дуже актуально.

Спеціальну увагу приділив автор питанню українсько-білоруським мовним взаєминам (с. 346–378), розрізнення яких ще й досі остаточно не вирішене. Історію цього питання В.Мойсієнко правильно висвітлює і робить остаточно намагання завершити його. Мабуть прихильники білоруських концептів, зокрема В.Свяжинський, не беруть до уваги того, що білоруська державна територія не співпадає з територією білоруської мови. Слід вказати, що дослідник уміє вести полеміку і часто наполегливо доводить правильність своїх міркувань. Він має рацію, стверджуючи: «У період входження українських і білоруських земель до складу ВКЛ, а згодом РП (до середини XVII ст.) місцева людність використовувала одну з літературно-писемних мов, яку самі сучасники називали «руською» або «простою». У цій мові вже від XIV ст. виразно виділявся південнозахідноукраїнський варіант, що протиставлявся іншому – полісько-білоруському» (с. 377).

В.Мойсієнко у праці виклав власні принципи опрацювання писемних текстів, більшість з яких прийнятні та переконливі, хоч, напевно, з деякими з них можна сперечатися. Наприклад, він не вірить, що писар, пишучи *конь*, вимовляв *кінь* (с. 36). Це чисто умовне заперечення. У Галичині майже ціле XIX ст. окрема частина видань писала в таких випадках *о*, але всі його читали як *і*. Таку вимову можна припустити й імовірність такого припущення мусить існувати, бо вона підтверджується іншими прикладами і нашою здатністю аналізувати та синтезувати. Можна дискутувати з автором і стосовно наведених, на його думку, південноукраїнізмів (плутання *ы* – *і*, написання *у* замість *о* та ін. – с. 336). Вони могли бути просто чистими авторськими описками, оскільки є поодинокими і про якусь

нормативність не свідчать, хоч разом з тим добре, що автор звернув на них увагу, що знову ж таки засвідчує його пильність. Дискусійний характер має і проблема асимілятивного подовження приголосного +j. Цей процес, можливо, розпочався спочатку на білоруських теренах. Підтвердженням цього є факт, що Ю. Карський наводить 28 прикладів з написанням двох морфем, а в українській історичній фонетиці їх є 6. Проблемним ще залишається і те, який мовний континуум ліг в основу офіційної мови ВКЛ? Автор дотримується думки, як ми вже писали, що нею була «руська» або «проста» мова і в ній переважала розмовна поліська стихія, про що свідчить явна поліська риса – ненаголошене, яка виявилася в XVI ст. (*тиссеча, мѣсець*).

Погоджуючись з Н.Толстим стосовно мовної ситуації в XVI – XVII ст. (с. 49 – 50), автор повинен був би вказати і на помилкове твердження московського вченого про те, що українська мова належить до пізньописемних і починається з XVI ст. Отой штучний розрив тяглості між давньою та новою українськими писемними мовами було нічим іншим, як посяганням на українську мову. Проти цього виступали М. Жовтобрюх (Мовознавство. – 1970. – № 2. – С. 27 – 40); Л.Полюга (2-й з'їзд Міжнародної Асоціації Україністів // Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 38).

У тексті дослідження відчувається потреба уточнити розуміння окремих термінів, позаяк деякі з них досі сприймаються як дискусійні. Це стосується термінів на зразок *середньоукраїнська доба, давньоруські писарі і староукраїнські писарі, стандартизація тогочасної писемної мови чи писемна норма* (с. 34). Чи можна вважати *староукраїнську* варіантом *староболгарської* мови (с. 47)? Що означає новоутворений термін *полісизм* – це ознака фонетичного, лексичного, етнографічного чи культурологічного явища?

Однак висловлені зауваження та побажання не порушують загальної концепції монографії та аж ніяк не можуть змінити нашу позитивну оцінку її. Робота з'ясовує багато важливих і актуальних проблем сучасного українського мовознавства, зокрема історичної діалектології, належить до самобутніх опрацювань цієї проблематики і тому заслуговує високого схвалення.